

УДК: 321.6(430)

Ірина Кіянка

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління

НІМЕЦЬКИЙ НАЦИЗМ: ВІД ПОПУЛІСТСЬКИХ ОБЦЯНОК ДО АВТОРИТАРНОЇ ДИКТАТУРИ

© Кіянка І., 2014

Зосереджено увагу на проблемі популістських гасел у період розквіту нацизму в Німеччині. Особливу увагу зосереджено на ілюстрації негативного досвіду популізму в німецькому суспільстві та його впливі на усі сфери життя. Певну роль відведено впливу ідеології та релігії.

Ключові слова: популізм, популістське гасло, ідеологія, німецький нацизм.

Irina Kiyanka

GERMAN NAZISM: FROM POPULIST SLOGANS TO AUTHORITARIAN DICTATORSHIP

© Kiyanka Irina, 2014

The article reviews the impact of populist slogans in the ideology of German Nazism. The main purpose of article is in illustration of negative experience of populism in German society and its influence on all aspects of life. Special attention is paid to the ideology and religion.

Nazi ideology was based on populist slogans and a number of promises at all levels of German society and contained a violation of the rights and freedoms of the citizens. All that was characterized as systematic and eventually it resulted in a complete collapse of the Nazi ideology. Thus, an important step is a detailed study of the historical experience, theoretical and practical base of German Nazism. In the 21st century its variations became apparent as neo-Nazism and exists in the policy documents of radical parties in the Central and Eastern Europe countries, including Ukraine, which may not even be aware of its threat for the development of a free civil society.

The importance of this research is in the fact that today there exist the threat of mass usage of the populist slogans of the so called «good intentions» aimed at improving living standards. However, the experience of the German politicians shows that they had also started the realization of their policy from the ideas and actions for the sake of «good intentions», but then in 1930s conducted referendum with an official 99 % turnout. Thus, an important step in the further research is in the study of the historical heritage of populism, in this case the example of Germany in 1930s, and consideration of past mistakes for building of a democratic society in Ukraine.

Therefore, further research will consider the main populist slogans of neo-Nazi parties that take place in the countries of Western and Central Europe.

The prospects of the given research have a rich heritage for analytical work, assessment, and reassessment of the historical phenomenon of «German Nazism». The future will give new vision, new strategies of development, and steps for positive change in society.

Key words: populism, populist slogans, political party, ideology, German Nazism.

Гітлерівська Німеччина стала класичною країною таборів. Прославлена витонченим бароко, тепер вона могла гордитися своїми бараками... Еволюція від бароко до бароку – свого роду історичний процес, який наглядно свідчить про розвиток німецької культури під п'ятою Гітлера.

Балис Сруога. Ліс богів

Світ початку ХХ ст. виявив, що традиційне суспільство зруйноване і перетворюється на аморфну масу. Результатами Першої світової війни стали не прогнозовані, іноді навіть шокуючі, новини: Російська імперія і Австро-Угорщина були зруйновані і роз'єднані. У Туреччині і Німеччині була зруйнована держава, хоч одночасно утворилися багато малих держав. Для багатьох західноєвропейців розвалився світ, причому світ досить затишний, світ високої культури і цивілізації ХІХ ст.

І тоді з'являються спочатку перші фашистські теоретичні і публіцистичні роботи, а потім і перші фашистські рухи. На ранніх етапах фашистського руху до програм вносили популістські вимоги, наприклад, в Італії – республіки (Італія була монархією) і загального виборчого права, податку на капітал, наділення землею бідніших селян, робітничого контролю над виробництвом, націоналізації частини промисловості і церковного землеволодіння. У Німеччині Націонал-соціалістична робітничка партія у 20-х роках потребувала захисту дрібного власника (ремісника, торговця) в конкуренції з монополіями, державного протистояння лихварству тощо [3].

В основу політичної доктрини фашизму покладено зовнішньо примітивну, але привабливу і зрозумілу найширшим масам схему. У світі триває майже дарвінівська боротьба народів і держав, перемагає у цій боротьбі сильніший, а слабший зникає або перетворюється на колонію переможця. Нація, яка бажає бути переможцем, а не переможеним, має передовсім потурбуватися про внутрішню єдність, відмовитися від непродуктивної витрати ресурсів (безробіття, страйки, втрати від криз тощо). Ця єдність нібито вимагає жертв від усіх груп населення – від робітників і селян до поміщиків і капіталістів. Отже, необхідна міцна державна машина і продумана на тривалу перспективу внутрішня і зовнішня політика. Демократія з її слабкими сторонами, що роблять неможливими внутрішню мобілізацію нації, мусить поступитися місцем диктатурі. У перспективі ця диктатура дасть нації силу і процвітання, ліквідує злочинність і класові конфлікти, дає змогу перетворитися на світову державу [4].

Умови Версальського мирного договору ще більше поглибили невдоволення. Вантаж не стільки матеріальний, як психологічний, породжував почуття незминого приниження. Мирний договір перекладав всю відповідальність за війну на Німеччину. Виявилось, що значною мірою зруйнована свідомість європейської солідарності і загальної долі, що зберігалася протягом поколінь і що продовжувала жити всупереч війнам. Німеччина, принаймні, була відлучена від цієї свідомості; спочатку її не пустили навіть в Лігу націй. Обурення мирним договором посилило антипатію до республіки, яка нездатна захистити від безчестя «ганебного диктату». Значення всіх цих подій полягало в тому, що вони дали могутній поштовх процесу політизації суспільної свідомості. Відчуття краху і зради відображалось на суспільстві.

Актуальність проблеми цього дослідження полягає в тому, що на сьогодні є загроза масового використання популістських гасел у так «званих благих намірах» для покращення добробуту населення. Але, як свідчить досвід політики німецького нацизму, все починалось ідеями та вчинками заради «благих намірів» і, як приклад, скептики наводять гітлерівські референдуми 1930-х років з масовою явкою виборців й 99-ти відсотковим погодженням. І тому важливими кроками подальшого дослідження є вивчення історичної спадщини популізму, в цьому разі на прикладі Німеччини 30-х років і врахування минулих помилок для побудови демократичного суспільства в Україні.

Ця проблема була і є актуальною для багатьох науковців, як у країнах Західної Європи, так і американського континенту. Серед науковців слід відзначити: Ж. Желев “Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму”, О. Ф. Іванов “Політика німецького нацизму щодо релігії і церкви в період боротьби за владу”, Е. Онацький “Листи з Італії. Дещо про фашизм”, Е. Онацький “Фашизм й Італія”, І. Лисяк-Рудницький “Історичні есе”, М. Даудерштадт, А. Геррїте, Д. Маркус “Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі”, А.С. Романюк “Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи”, Е.Д. Сміт “Національна ідентичність”, В. Хан, Г. Арендт та інші. Однак на сьогодні мало досліджено, який вплив популізму в ідеології нацизму та неонацизму на політику держави, і не звернено уваги на руйнівний вплив популістських гасел у політичних програмах нацистів. Тому у подальшому

дослідження торкатиметься основних гасел та популістських лозунгів у неонацистських партіях, які матимуть місце у країнах Західної та Центрально-Східної Європи.

Постановка проблеми та основні цілі статті полягають у тому, щоб проаналізувати розвиток та динаміку поширення популістських гасел у нацистській Німеччині; вплив популізму на всі сфери життя тодішньої диктатури А. Гітлера; специфіку пропаганди, расизму та впливу церкви у щоденному житті і виховання нової німецької нації.

Успіх пояснювався тим, що А. Гітлер висловлював зневагу до матеріальних інтересів і розглядав «політику як сферу самозречення і жертви індивідуума ради ідеї». Усі ці тенденції разом створили благодатну основу для зародження екстремістського руху [1].

У січні 1919 року в Мюнхені утворюється Німецька робітничка партія, яку через трохи більше ніж рік перейменовано в Націонал-соціалістичну німецьку робітничу партію (НСДАП). Вона опублікувала свою політичну програму: «Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини» («25 пунктів»). Затверджено 24 лютого 1920 року:

1. Об'єднання всіх німців у кордонах Великої Німеччини.
2. Відмова від умов Версальського договору та підтвердження права Німеччини самостійно будувати відносини з іншими націями.
3. Вимога додаткових територій для виробництва продуктів харчування і розселення зростаючого німецького населення («Лебенсраум»).
4. Надання громадянства за расовою ознакою; євреї не можуть бути громадянами Німеччини.
5. Не-німці в Німеччині є лише гостями і суб'єктами відповідних законів.
6. Призначення на офіційні пости не може відбуватися за принципом кумівства, а лише відповідно до здібностей і кваліфікацією.
7. Забезпечення умов існування громадян – перший обов'язок держави. За нестачі державних ресурсів, негромадяни повинні не бути користувачами пільг.
8. В'їзд в країну не-німців повинен бути припинений.
9. Участь у виборах – право і обов'язок усіх громадян.
10. Кожен громадянин повинен працювати на загальне благо.
11. Незаконно отриманий прибуток підлягає конфіскації.
12. Усі прибутки, отримані за рахунок війни, підлягають конфіскації.
13. Усі великі підприємства повинні бути націоналізовані.
14. Участь робітників і службовців у прибутках на всіх великих виробництвах.
15. Гідна пенсія у зв'язку зі старістю.
16. Необхідно підтримувати дрібних виробників і торговців; великі магазини повинні бути передані їм.
17. Реформа землеволодіння та припинення спекуляції землею.
18. Безжалісне кримінальне покарання за злочини та введення смертної кари за спекуляцію.
19. Звичайне римське право повинно бути замінено на «німецьке право».
20. Повна реорганізація національної освітньої системи.
21. Держава зобов'язана підтримувати материнство та заохочувати розвиток молоді.
22. Заміна найманої професійної армії на національну армію; запровадження загальної військової повинності.
23. Засобами масової інформації можуть володіти тільки німці, не-німцям забороняється працювати в них.
24. Свобода віросповідання, за винятком релігій, небезпечних для німецької раси; партія не пов'язує себе будь-яким винятковим віровченням, але бореться з єврейським матеріалізмом.
25. Сильна центральна влада, здатна ефективно здійснювати законодавство» [2].

Націонал-соціалістична ідеологія володіла високою мірою готовності пристосовуватися, хоч окремі частини вчення суперечили один одному. Зміна одних лозунгів іншими здійснювалася в міру зміни курсу. Завдання цієї ідеології не переконувати людей, а організовувати їх.

Істотною межею нацистської ідеології була особлива прихильність до примітиву, розрахованого на ефектний вплив на маси. Сама ідеологія, розрахована на еліту, багато в чому відрізнялася «від масової продукції». Навіть використання старого символу Вольфсангель (німецькою – *Wolfsangel* – вовчий гак), що був однією з емблем Націонал-Соціалістичної Німецької Робітничої партії (NSDAP) Адольфа Гітлера у перші роки її існування [5].

Нацисти виступали одночасно і в антикапіталістичному, і в антипролетарському образі, зображали себе і як реставраторська, і як революційна сила, проголошували себе націоналістами і водночас соціалістами. У результаті партія зуміла придбати собі прихильників у всіх соціальних шарах німецького народу.

Ті, хто пропагував гасла нацизму, не були ексцентричними одинаками, яких всерйоз можна не сприймати. Насправді у них було багато прихильників. Йдеться про дуже шанованих у свій час людей, які користувалися впливом і авторитетом не тільки в Німеччині, але і в інших країнах Європи. В. Шалльмеєр, який у Німеччині вважається засновником расової гігієни, вимагав стерилізації «фізично або психічно неповноцінних» людей і виселення з країни всіх інвалідів.

Уже в кінці XIX ст. у науковій літературі можна знайти положення, які в майбутньому увійдуть у Гімmlеровську програму «виведення» ідеальної людської раси – «*Lebensborn*». Так, празький професор філософії Х. Еренфельс пропонував скористатися для цього методом штучного запліднення і узаконити для расово бездоганих чоловіків полігамію.

Ідеєю переваги німецької раси над іншими були просякнуті надзвичайно популярні на рубежі століть історичні романи Ф. Дана та Г. Фрейгатен, П. Лагард і Ю. Лангбена. До початку XX ст. значно поширилася концепція про вікову расову боротьбу між германцями і слов'янами. Доктрина расової переваги визначала агресивність зовнішньої політики фашизму, яка була спрямована на створення Середземноморської імперії в Муссоліні й тисячолітнього Третього рейху в Гітлера.

Основною працею, в якій були сформовані ідеї соціал-нацизму стала книга А. Гітлера «*Mein Kampf*» («Моя Боротьба»). Погляди А. Гітлера загалом не відзначаються особливою оригінальністю і ґрунтуються на інтерпретації поглядів ранніших німецьких філософів. Зокрема, Г. Гегелю належить ідея сильної держави, її ролі у визначенні культури і впливі на діалектику історії, яка виправдовує війну сильнішої держави проти слабшої. А. Шопенгауєр ставив бажання вище розуму, Ф. Ніцше вірив у можливість створення надлюдини, раси вищих людських істот. У поєднанні з ретельно відібраними науковими відкриттями про природний добір та природу поділу людства на раси, ці погляди покладено в основу ідеології соціал-нацизму, що знаходила значний відгук у політично нестабільних умовах Веймарської Німеччини.

На відміну від німецького, італійського фашизм, хоча й використовував ті самі причини соціального та політичного невдоволення, а також аналогічні методи здобуття влади – масові мітинги і вуличні сутички – набагато менше наголошувалося на расизмі. На протидію нацизму, притягальна сила вождя тут поєднувалася зі спробами створити корпоративну структуру представництва, в якій брали участь церква, армія, асоціації роботодавців і навіть робітничі синдикати. Незважаючи на певні відмінності, загалом для них були характерні чимало спільних ознак, що і дає підстави для об'єднання їх в одну ідеологію.

Такими спільними ознаками були: культ сильної державної влади, на протидію слабосилому лібералізму; ідея вищості державних інтересів над інтересами особи; вождизм – сліпа віра в лідера (фюрера, дуче); нація і держава як найвища цінність і мета; нетерпимість до інакомислення; відверта ставка на силові методи досягнення мети (люди діла, а не слова); агресивні форми поведінки; провокування суспільної напруженості та здійснення підіривних акцій [6].

Звичайно ж, доти, поки нацизм не зайняв панівне становище в державі, агітаційні гасла його прихильників були менш радикальними, ніж їхні ідеї, але для передвиборчих кампаній це цілком закономірне явище, до того ж згодом простежується посилення нацистської політики, яка стає такою, якою вона і повинна бути згідно з основними положеннями нацизму.

Здійснюючи нові дослідження в галузі расової теорії, нацистська верхівка намагалась надати їм привабливу форму і укоренити у свідомість народу. В расистській пропаганді в цей період настирливо підкреслювались «ведуча роль» і «обдарованість» німців» у всіх галузях науки, техніки,

виробництва і культури, їх «благотворний вплив» на інші народи, особливо тих, хто населяє територію на Схід від Німеччини.

У підручнику з історії для середньої школи прямо заявлялось, що «нордична раса завжди була провідною». Вихваленню ведучої ролі німців у світовому розвитку присвячувались не тільки наукові праці, але й різноманітні масові заходи на кшталт виставки «Німецька велич», відкрити у Мюнхені 8 листопада 1940 р., експонати якої потім демонстрували у багатьох містах Німеччини.

Пересічному німцю навівали, що німці – «найвищі представники» нордичної раси і тому є природженими «будівниками культури», носіями «організаційного генія» і «творчого начала державності». Нацисти знайшли застосування і в законі про спадкове здоров'я (що передбачав недопущення появи на світ хворих дітей), який був покликаний не допустити, щоб «менш цінні» представники народу псували співтовариство. Необхідність подібних заходів дискутувалася ще у часи республіки, однак закон з цього питання тоді так і не був прийнятий.

Важливою особливістю німецького нацизму став т. зв. «фюрер-принцип», згідно з яким «вождь», фюрер, оголошувався відповідальним лише перед Богом та історією. Фюрера не можна було змістити чи усунути, навпаки, він міг здійснювати будь-які адміністративні чи кадрові пересування, призначати свого наступника тощо [7].

Вплив церкви на населення Німеччини був беззаперечний, і А. Гітлер це досить добре усвідомив ще на початку своєї політичної кар'єри. Він був переконаний, що вершину політичної могутності й усевладдя необхідно досягти не за допомогою релігії й церкви, а всупереч їм. Церква обмежує сферу ідеологічного й політичного впливу на маси, а отже, є конкурентом у боротьбі за встановлення тотального контролю над суспільством. Силу церкви А. Гітлер бачив у здатності до відстоювання своїх інтересів, незважаючи ні на які досягнення науки, а також у знанні й використанні природних людських слабостей. Фюрер відкидав організаційну структуру католицької церкви. Вона не вписувалася в систему націонал-соціалістичної держави. Він прагнув повільно підточувати основи католицизму [8].

Провідні ідеї стосовно народної освіти та виховання молоді розробив А. Гітлер у 1923–1924 роках, під час перебування у в'язниці м. Ландеберг, після провалу «пивного путчу». Саме тоді вони були викладені на сторінках сумнозвісної автобіографії «Моя боротьба». Проблема молодіжної політики він присвятив приблизно 17 сторінок.

Своїм першим завданням фюрер вважав «захист і систематичну підтримку кращих елементів раси», починаючи від дитини до дорослого члена суспільства. Провідним гаслом виховної роботи стали слова: «Держава бачить своє головне завдання не в тім, щоб накачувати наших дітей можливо завеликою кількістю знань, а насамперед у тому, щоб виростити цілком здорових людей. Лише у другу чергу ми думатимемо про розвиток духовних здібностей. Але й у цій сфері ми думатимемо насамперед про те, щоб розвинути в нашій молоді характер, волю, силу, рішучість, а в сполученні з цим систематично працюватимемо над тим, щоб розвинути в ній і почуття відповідальності. Гітлер вже заздалегідь наголошував, що НСДАП не потрібні слабкі, хоча б всебічно розвинені люди, – націонал-соціалізму були потрібні лише «фізично здорові люди з твердим характером, рішучі, енергійні». Фізичне здоров'я молоді ставало надбанням нації і держави. Виховну роботу Гітлер вважав за необхідне розпочати з юних дівчат і домогтися того, щоб вони народили Батьківщині здорових дітей.

Напередодні війни публікувались описання походів німецьких військ до Східної і Південно-Східної Європи, докладні дані про кількість німців, які мешкали в тій чи іншій країні, про пам'ятки німецької культури тощо. Так, у травні 1941 р. у низці газет було надруковано декілька нарисів про прикордонні радянські міста (Перемишль, Суwalkи та ін.), в яких підкреслювалось, нібито в них панує повне запустіння, майже завмерло життя. Незважаючи на осуд фашизму, після Другої світової війни в багатьох країнах утворилися організації, які кваліфікували як неофашистські, або неонацистські. На відміну від класичного націонал-соціалізму, неонацизм, хоча і визнавав роль Гітлера, відкидав низку характеристик/дій гітлерівської Німеччини; заперечувався арійський расизм, натомість наголошувалося на вищості європейських народів; роль і значення фюрера/вождя пропагували значно менше; заперечення демократії було обмеженим, багато організацій визнавали

позитивні властивості демократії, зокрема політичний плюралізм і виборчу демократію; активно виступали проти іммігрантів, гомосексуалізму. Найбільший резонанс отримала діяльність неонацистських угруповань/об'єднань у ФРН, особливо в східній частині, Сполученому Королівстві; відбувається активізація неонацистських угруповань у Росії [9].

Вважається, що національні різновиди фашизму існували в таких країнах, як Японія, Іспанія, Португалія, Польща, Угорщина, Румунія та ін. Фашистськими вважалися диктатури А. Стресснера у Парагваї та А. Піночета у Чилі. Можлива також поява фашистських режимів у майбутньому, особливо в тих країнах, що характеризуються соціальною нестабільністю, кризовою економікою, корумпованістю державного апарату, організованою злочинністю – словом, тими факторами, що змушують пересічного обивателя мріяти про диктатуру «сильної руки», «господаря», який наведе лад і порядок [10].

У науковій літературі, як і в політичній практиці, немає одностайності щодо однозначного трактування багатьох існуючих політичних партій як неонацистських/неофашистських утворень. Суперечки точаться щодо Народного фронту в Франції під керівництвом Ж.-М. Ле Пена, Партії свободи Йорга Гайдера в Австрії, Республіканської партії в Німеччині, Британської народної партії (BNP), Соціального руху в Італії (MSI-AN) та інших європейських партій [9].

Так, можна зробити висновки, що ідеологія нацизму, яка ґрунтувалась на популістських гаслах і низці обіцянок для усіх верств німецького народу, містила грубе порушення прав та свобод громадянина, була насильницькою, що з часом привів до повного краху ілюзорної ідеології нацизму. І тому важливим кроком є детальне вивчення історичної теоретико-практичної бази німецького нацизму, який у ХХІ ст. зазнавав видозмін і час від часу проявляється в програмах радикальних партій країн Центрально-Східної Європи, зокрема України, які навіть не усвідомлюють наскільки це може бути загрозою для розвитку вільного громадянського суспільства. Перспектива цього дослідження є очевидною і має багату спадщину для аналітичної роботи, оцінка та переоцінка історичного явища «німецького нацизму» у майбутньому дасть нові бачення, нові стратегії розвитку та кроки до позитивних змін у суспільстві.

1. Галкин А. Фашизм – его сущность, корни, признаки и формы проявления / А. Галкин // *Полис*. – 1995. – № 2. – 44 с. 2. Гитлер А. Майн Кампф / А. Гитлер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hrono.info/libris/lib_g/meinkampf00.php. 3. Желев Ж. Закат тоталитарных систем / Ж. Желев // *Политика*. – 1991. – № 4. – 44 с. 4. Желев Ж. Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму / Ж. Желев // *Філософська та соціологічна думка*. – 1991. – № 1. – 38 с. 5. *История второй мировой войны 1939–1945. Т. 1–12 / Гл. ред. комиссии А. А. Гречко*. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 3. – С. 328. 6. Иванов О. Ф. *Политика немецкого нацизма щодо релігії і церкви в період боротьби за владу* / О. Ф. Иванов // *Питання нової і сучасної історії*. – 1998. – Вип. 44. – С. 105. 7. Ковальчук В. *Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій* / В. Ковальчук // *Студії політологічного центру «Генега»* – 1995. – № 2. – 54 с. 8. Лессер Йонас. *Третий рейх. Символы. Злодейства. История нацизма в Германии 1933–1945* / Й. Лессер. – М.: Центрполиграф, 2010. – 288 с. 9. Романюк А. С. *Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи* / А. С. Романюк. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 340–353. 10. Четверикова О. *История нацизма: о стратегических целях корпоративных элит* / О. Четверикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsland.com/news/detail/id/1124305>. 11. W. Hahn. *Das Erbe des Kirchenkampfes: Christliche Verantwortung im politischen Raum* / W. Hahn // *In Verantwortung für Deutschland. 50 Jahre CDU*. – Köln: Erste Verlag, 1996. – S. 24–36.